

Osztálytársadalom-e a magyar társadalom?

Huszár Ákos

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.4.1>

Beérkezés: 2019. 05. 14.

Átdolgozott változat beérkezése: 2019. 10. 01.

Elfogadás: 2019. 11. 04.

Összefoglaló: A dolgozat fő kérdése, hogy a magyar társadalom mennyiben tekinthető osztálytársadalomnak. Erre a kérdésre az osztályelemzés weberi tradíciójához csatlakozva az osztályhelyzet, illetve az életkörülmények különböző indikátorai viszonyának vizsgálata révén igyekszik választ találni. Vajon az osztályhelyzet magyarázóereje erősödött vagy gyengült az utóbbi évtizedekben Magyarországon? Továbbá: mennyire jelentős az osztály szerepe Magyarországon a többi európai országgal összehasonlítva? Az elemzés a European Social Survey 1-8 hullámain alapul, amely 2012 és 2016 között kétfévente került lekérdézésre Magyarországon, illetve számos egyéb európai országban. Ez az adatbázis tehát lehetővé teszi, hogy a magyarországi társadalmi változásokat viszonylag hosszú időtávban és nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk. Az osztály és életkörülmények viszonyának vizsgálata révén a dolgozat hozzájárul az osztály jelentőségéről zajló vitákhoz.

Kulcsszavak: társadalmi rétegződés, társadalmi egyenlőtlenségek, osztály, munkanélküliség, szegénység

Dolgozatom fő kérdése, hogy osztálytársadalomnak tekinthető-e a magyar társadalom. Az osztály fogalma az egyik legvitatottabb fogalom a társadalomtudományos vizsgálódás területén, ezért a következőkben először azzal foglalkozom, hogy egyrészt a különböző elméleti tradíciók alapján e kérdés miként közelíthető meg, illetve másrészt, hogy az elmúlt időszakban Magyarországon milyen válaszok születtek erre. Ezután az anyagi életkörülmények magyarországi változását vizsgálva igyekszem választ adni a kiinduló kérdésre.

Megjegyzések az osztály fogalmához

Az a probléma, hogy valamely társadalom osztálytársadalomnak tekinthető-e, a marxi, illetve a weberi tradícióban különböző módon merül fel, eltérő típusú választ igényel, és a kérdés megválaszolásának a tétje is egész más.

Marxi megközelítésben tűnik kevésbé izgalmasnak ez a problémafelvetés, illetve ebben az esetben egyértelműbb a válasz. Szigorúan véve az osztály fogalma a kapitalizmushoz kötődik, illetve azok a társadalmak tarthatók osztálytársadalomnak, amelyekben az értéktöbblet termelésének, illetve elsajátításának alapja a tőketulajdon (Wright 2005a). Értelmes vita folytatható arról, hogy az osztály fogal-

ma mennyiben alkalmazható más típusú – például a feudális társadalmak vagy az államszocialista társadalmak – esetében (Wright 2005b: 189–191; Konrád–Szelényi 1989: 57–82), az azonban a tradíciók belül nem képezi vita tárgyát, hogy a kapitalista társadalmak szerkezete mint osztályszerkezet jellemezhető.

A piaccgazdaság intézményeinek a rendszerváltás utáni kiépítését követően így Magyarország esetében sem a társadalom osztályjellege kapcsán alakultak ki viták, hanem inkább arról, hogy a társadalom osztályviszonyai különböző időszakokban miként jellemezhetők. Vajon a rendszerváltást követően egy új osztály, a menedzser-ek felemelkedését várhatjuk (Eyal–Szelényi–Townesley 1998); vagy egy a hazai, illetve külföldi tőke elkülönülésén alapuló duális társadalomszerkezet alakult ki (Szalai E. 2001); és a hatalmi, illetve a tulajdonrendszer 2010 utáni alapvető változása vajon miként alakította át a társadalom szerkezetét (Éber 2015; Szalai E. 2016; Szelényi–Csillag 2015; Mihályi–Szelényi 2017)?

A társadalom szerkezetének osztályszerkezetként való ábrázolása tehát e tradíciókban nem kérdőjeleződik meg, ahogy abban is egyetértés mutatkozik, hogy osztályokról Magyarországon csupán strukturális szinten lehet beszélni, a cselekvők szintjén kevésbé: osztályok a magyar társadalomban tehát magáért valóan nem, legfeljebb magában valóként léteznek. Cselekvőként leginkább a burzsoázia képviselőiként azonosítható különböző elitfrakciók jelennek meg (Szalai 1998; Éber 2015), amelyekkel szemben egy atomizált, szervezetlen tömeg áll, amely nem képes fellépni az érdekeiért. A magyar társadalom így olyan osztálytársadalom, amelyből hiányzik az osztályharc – ha erre artikulálatlan módon, a beállítódások szintjén igény is mutatkozik (Huszár 2014).¹

A weberi tradícióra visszanyúlva némileg eltérő módon közelíthető meg a kiinduló kérdés. Weber a jelenségek szintjén Marxhoz nagyon hasonló módon írja körül az osztály fogalmát, a rend és az osztály megkülönböztetése révén azonban nála arra kerül a hangsúly, hogy ugyanazon társadalomban egyszerre a tagolódásnak többféle módja is jelen lehet (vö. Breen 2005). Egy konkrét társadalom jellemzése kapcsán pedig az a döntő, hogy a tagolódás különböző fajtái közül mely bizonyul dominánsnak: „rendi» társadalomról beszélünk, ha a társadalom inkább rendek szerint, »osztály«-társadalomról pedig, ha inkább osztályok szerint tagolódik” (Weber 1987 [1920]: 308). E weberi megközelítés így annak vizsgálatát igényli, hogy a társadalom tagolódásának eltérő formái közül melyek azok, amelyek alapján a leginkább meg tudjuk ragadni a hatalom eloszlását a társadalmon belül, illetve amelyek alapján a leginkább meg tudunk magyarázni különböző társadalmi jelenségeket.

E weberi probléma kapcsán viszonylag kevés közvetlen evidencia áll rendelkezésre az utóbbi időszak Magyarországról. Egyrészt, az osztály fogalma a rendszerváltást követően ideológiailag gyanússá vált, s egyre inkább kikopott a hazai társadalomtudományos kutatás szótárából (Éber–Gagyai 2014; Ost 2015). Másrészt, az

¹ Szalai Erzsébet szerint ez a helyzet változott, illetve megváltozhat a munka törvénykönyvének 2018 decemberében elfogadott módosítása után kibontakozó tiltakozási hullám, illetve szakszervezeti fellépés következtében. Lásd: <https://merce.hu/2019/01/10/rabszolgaorveny-a-felfeudalizmusbol-osztalytarsadalom/>.

osztályok haláláról szóló viták révén ez a fajta kérdésfeltevés is egyre kevésbé tűnt relevánsnak (vö. Berger 2008). A fejlett nyugati társadalmak szerkezete szerint egyre kevésbé jellemezhető olyan társadalmi nagycsoportokkal, mint a rendek vagy az osztályok, sokkal inkább kisebb, változékonyabb, s egyre inkább az egyének individuális döntésein alapuló miliókkal, életstílus- vagy fogyasztási csoportokkal (lásd pl. Beck 1997, 2003; Hradil 1987; Schulze 2000; Pakulski–Waters 1996).

A hazai szociológia a rendszerváltást követően a trendekkel összhangban kevésbé törődött azzal, hogy e klasszikus kérdésfeltevésre választ találjon, sokkal inkább a társadalmi struktúra és rétegződéskutatás megújítására és új elméleti, illetve módszertani megközelítések kidolgozására törekedett (vö. Hadas 1990; Kovách 2006). Weber ebben a kontextusban kevésbé az osztály – egyik – teoretikusaként, sokkal inkább a többdimenziós rétegződésvizsgálatok atyjaként jelent meg. Ennek szellemében számos kutatás készült, amely az egyenlőtlenségek különböző dimenzióit figyelembe véve igyekezett számot adni a társadalom tagolódásáról.² Ezek a vizsgálatok azonban nem arra vállalkoznak, hogy az osztály vagy egyéb tagolódási formák jelentőségét felmérjék, hanem arra, hogy az egyenlőtlenségek több dimenziójának figyelembevételével az egyszemélyes vizsgálatoknál pontosabb, aprólékosabb, mélyebb ismereteket nyújtsanak a társadalom valós életviszonyairól.

E weberi kérdés kapcsán sokkal relevánsabbak többek között a mobilitásvizsgálatok, amelyek révén következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy a társadalom szerkezete mennyire merev, illetve hogy mennyi esélyük van az egyéneknek arra, hogy származási társadalmi pozíciójukon az életük során változtassanak. Amennyiben a mobilitás szintje alacsony, az arra utal, hogy az osztályok közötti egyenlőtlenségek élesebbek, illetve a köztük lévő határok szilárdabbak, amely Weber szerint a „társadalmi osztályok” formálódásának legfontosabb jellemzője (Weber 1987 [1920]: 303–304). A társadalmi mobilitás magyarországi alakulásáról a 2000-es évek elejéig állnak rendelkezésre összehasonlítható idősoros adatok, ami alapján az 1980-as évek óta a mobilitás mind abszolút, mind relatív mutatói csökkenő tendenciát mutatnak (Róbert–Bukodi 2004). Az ezt követő – a 2000-es évek első évtizedét átfogó – periódus jellemzőire pedig átfogó, nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján következtethetünk, amelyek szerint a magyar társadalom nemzetközi összehasonlításban a legzártabbak közé tartozik (Bukodi et al. 2017; Jackson–Evans 2017; Eurofound 2017; OECD 2018). A 2010 utáni időszakra vonatkozóan azonban nem állnak rendelkezésre eredmények.

Szintén fontosak az itt felvetett probléma kapcsán Angelusz Róbert, illetve Tardos Róbert (2006) eredményei, akik a különböző típusú – kulturális, vagyoni, kapcsolathálózati – erőforrások összekapcsolódását, illetve ezek változását vizsgálták. Arra mutatnak rá, hogy a rendszerváltást közvetlenül megelőző 1986–87-es időszakhoz képest 2005-re az erőforrások konszolidációja figyelhető meg, vagyis azok,

2 Az utóbbi évek munkáiból lásd pl. Fábán 2015; Róbert 2015; Csizmadia–Páthy–Tóth 2015; Albert et al. 2018; Kovách et al. 2017, 2018.

akik az egyik fajta erőforrásból többel rendelkeznek, jellemzően a másik típusokból is többet birtokolnak – és fordítva. Emellett megállapították azt is, hogy a különböző erőforrások között megnövekedett a vagyoni erőforrások szerepe. Ezek az eredmények egyfelől a társadalom szerkezetének merevedésére utalnak, illetve másrészt – a materiális dimenzió jelentőségének növekedésére révén – arra, hogy ennek a folyamatnak a magyarázatában egyre nagyobb szerep juthat az osztály fogalmának.

Közvetlenül azt a kérdést vetik fel Kolosi és kollégái, hogy osztálytársadalomnak tekinthető-e a magyar társadalom, amikor egyrészt azt vizsgálták, hogy 1995 és 2005 között miként változott az osztályhelyzet jövedelemre és fogyasztásra gyakorolt magyarázóereje (Kolosi–Dencső 2006), illetve másrészt, amikor tágabb, az 1982–2009 közötti periódust átfogva elemzik az osztályhelyzet összefüggését az anyagi státussal, illetve különböző fogyasztási csoportokkal (Kolosi–Keller 2010).³ Kolosiék az első cikk eredményei alapján még óvatosabb következtetéseket fogalmaznak, a későbbiekben viszont határozottan arra a konklúzióra jutnak, hogy a magyar társadalom osztályszerkezete egyre inkább kikristályosodik, és az osztálypozíció egyre erősebben meghatározza a társadalom tagjainak jövedelmi viszonyait valamint fogyasztási jellemzőit.

A következőkben Kolosiék megközelítéséhez hasonló módon igyekszem választ adni a dolgozat központi kérdésére. A vizsgálat ennyiben részben a Kolosiék által közölt eredmények tesztelésének is tekinthető, másrészt azonban időbeli kiterjesztésének, illetve nemzetközi kontextusba ágyazásának. Ennek során először időben, illetve nemzetközi vonatkozásban összehasonlítható módon operacionalizálom az osztály fogalmát, majd azt vizsgálom, hogy az osztályhelyzet miképpen függ össze bizonyos, az egyének anyagi életkörülményeivel kapcsolatos jelenségekkel. Erősödött vagy csökkent az osztályhelyzet magyarázóereje Magyarországon, s a változások az osztályszerkezet átalakulásának miféle jellemzőire vezethetők vissza?

E megközelítés alapján akkor és annyiban beszélhetünk osztálytársadalomról, amennyiben az osztályhelyzet magyarázóereje erős. Akkor tehát, ha az egyének osztályszerkezetben elfoglalt pozíciója alapján nagy biztonsággal megállapíthatjuk, hogy többek között valaki szegény-e vagy gazdag, beteg-e vagy egészséges, szomorú-e vagy boldog, illetve hogy kire szavaz a választásokon és miként vélekedik különböző társadalmi-gazdasági kérdésekben. Akkor továbbá, ha az osztályhelyzet alapján azt is jó eséllyel előre tudjuk jelezni, hogy kivel létesít párkapcsolatot, s hogy a gyermeke milyen társadalmi pozíciót fog elfoglalni a társadalomban. Ebben az esetben tehát a különböző előnyök és hátrányok döntően osztályok szerint oszlanak el, illetve termelődnek újra a társadalomban. Bizonyos osztályokhoz tartozók osztálypozíciójuk alapján a társadalmi élet különböző területein privilegizált helyzetbe kerülnek, míg más osztályokban a hátrányok koncentrálnak.

³ Az anyagi státuszt Kolosi és Keller egy folyamatos – a jövedelem, a lakás, a tartós fogyasztási cikkek, az anyagi tartalékok és a szubjektív helyzetértékelés alapján kialakított – változóval mérték, míg a fogyasztást egy olyan tipológiával, amely figyelembe vette a fogyasztás minőségi jellemzőit, de amelynek a kategóriái vertikálisan sorba rendezhetők (lásd Kolosi–Keller 2010: 111; 128–129).

A marxi tradíciót követő kategorikus állításokkal szemben így e vizsgálat alapján csupán relacionális megállapítások tehetők a kiinduló kérdés kapcsán. Arra adhat ez az elemzés választ, hogy vajon az osztályhelyzet magyarázóereje változott-e az elmúlt időszakban, illetve hogy más országokkal összehasonlítva Magyarországon mekkora ennek a szerepe. Ez azonban fontos empirikus vonatkozási pontot jelenthet a marxi alapú vizsgálatok számára is, amennyiben információkat szolgáltat az osztályszerkezet változásának irányáról, az osztályok közötti egyenlőtlenségek mértékéről, illetve az osztályformálódás esélyeiről.

A többdimenziós vizsgálatok számára szintén fontosak lehetnek az itteni eredmények. E munkának ugyan nem az a célja, hogy komplex képet nyújtson a magyar társadalom sajátosságairól (vö. Harcsa 2015), azáltal azonban, hogy az elemzés az osztály hatásának alakulását részletes vizsgálat alá vonja, lehetőséget kínál arra, hogy megbecsüljük, miként változott a szerepe az egyenlőtlenségek egyéb dimenzióihoz képest.

Adatok, módszerek

Az elemzés a *European Social Survey* (ESS) 1–8-as hullámain alapul, amelyeket a 2002–2016 közötti periódusban, kétéves gyakorisággal kérdeztek le egységes módszertan alapján Magyarországon és számos európai országban. Az adatbázis így lehetővé teszi, hogy a magyarországi társadalmi változásokat viszonylag hosszú időtávban és nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk.⁴

Az egyének osztályhelyzetét a foglalkozási osztályelemzés hagyományához csatlakozva foglalkozásuk, illetve munkaerőpiaci jellemzőik alapján igyekszem megragadni. Az osztály operacionalizálására természetesen egyéb megközelítések is rendelkezésre állnak és célravezetők lehetnek. Thomas Piketty többek között a vagyon, illetve a jövedelmek eloszlásának elemzése révén következtet az osztályszerkezet hosszú távú átalakulására (Piketty 2015, különösen 264–272). Robert D. Putnam (2015) pedig javarészt az egyének iskolai végzettségén alapuló vizsgálatokra támaszkodva fogalmazza meg azt a nagy ívű tézist, hogy a gyermekek mobilitási esélyei tekintetében az elmúlt fél évszázadban az Egyesült Államokban a faji különbségek jelentősége csökkent, az osztályegyenlőtlenségek viszont sokkal markánsabbá váltak. A foglalkozási alapú megközelítéseket megítélésem szerint ezekkel szemben kitünteti az, hogy a foglalkozás egyszerre többféle tényezőt sűrít magába: az egyének munkaerőpiaci helyzetén túl információt nyújt jövedelmi helyzetükről és iskolai végzettségükről is, sőt ez alapján valamelyest a hatalmi helyzetükre is lehet következtetni.

Az ESS nem a legalkalmasabb adatforrás az osztályszerkezet változásának, illetve jellemzőinek a vizsgálatához. Erre a célra sokkal kedvezőbb lehetőséget kínálnak a népszámlálások, illetve mikrocenzusok, amelyek az osztályszerkezet aprólékosabb leírását, elemzését teszik lehetővé. Az ESS adatbázisai csupán durvább meg-

4. Az ESS-ről részletes információ érhető el a következő helyen: <https://www.europeansocialsurvey.org/>.

különböztetéseket tesznek lehetővé, ezért az osztályszerkezetet egy egyszerűbb, öt foglalkozási osztálykategóriát tartalmazó sémával igyekszem megragadni, amely a *European Socio-economic Classification* (ESeC) osztályozáson alapul (Rose–Harrison 2010).⁵ A magyar társadalom osztályszerkezetének vizsgálatához rendelkezésre állnak ennél jóval alkalmasabb modellek (lásd pl. Ferge 2010; Vastagh 2017, 2019; Huszár 2013a–c, 2015), amelyekhez képest az itt használt séma rendkívül elnagyolt. A társadalom hierarchikus tagolódásának megragadására, illetve a dolgozat fő kérdésének vizsgálatára azonban ez is alkalmasnak mutatkozik. Ha ez a durva modell is jól magyarázza az anyagi életkörülményeket, akkor egy részletesebb osztálysémára támaszkodva vélhetően még meggyőzőbb eredményekhez juthatnánk.

Az ESS fő erénye elsősorban a tartalmi gazdagságában rejlik, ami lehetőséget biztosít arra, hogy az osztályhelyzet hatását több különböző területen – többek között az anyagi helyzet, a munkakörülmények, az egészségi állapot, a politikai viselkedés, a társadalmi-politikai attitűdök stb. esetében – elemezzük. A jelen dolgozatban ezek közül az osztályhelyzet magyarázóerejének változását vizsgálom az anyagi életkörülmények területén. Ez a terület kulcsfontosságú az osztályelemzés szempontjából, amennyiben az osztályalapú megközelítéseknek mindenekelőtt az életkörülmények tekintetében megmutatkozó egyenlőtlenségekre kell magyarázatot adniuk (Breen–Rottman 1995). John Goldthorpe és Abigail McKnight (2004) három dimenzió mentén igyekeznek igazolni, hogy az általuk kidolgozott foglalkozási osztálymodell, az EGP-séma, illetve ennek módosított verziói megfelelnek ennek az igénynek. Elemzésük szerint a brit társadalomra vonatkozóan az EGP jól magyarázza az anyagi bizonytalanság, a jövedelmi stabilitás, valamint a gazdasági kilátások egyenlőtlenségeit, amely dimenziókat egyrészt a munkanélküliség tapasztalatával, másrészt a különböző osztályokhoz tartozók jövedelmének összetétele alapján, illetve harmadrészt a különböző korcsoportok jövedelmi helyzete révén mérték.

E három dimenzióból – némi megszorítással – kettőre vonatkozóan tudom az elemzést elvégezni. Egyrészt az ESS alapján rendelkezünk információval a munkanélküliség tapasztalatáról. Az általam vizsgált kérdés egész pontosan arról tájékoztat, hogy a kérdezett valaha munkanélküli volt-e, illetve legalább három hónapig keresett-e munkát. Másrészt azonban az ESS nem gyűjt részletes jövedelmi adatokat, csupán a kérdezettek jövedelmi deciliséről tartalmaz egy változót. Magyarországra vonatkozóan viszont ezeknek az adatoknak a minősége is erősen kérdéses,⁶ így ehelyett a jövedelmi helyzetre vonatkozóan egy szubjektív kérdésre támaszkodtam. Itt arról nyilatkoztak a válaszadók, hogy a háztartásuk hogy tud kijönni a jövedelmükből: nehezen, nagyon nehezen, vagy könnyen, illetve nagyon könnyen. Az elemzéshez ezeket a válaszlehetőségeket kettésével összevontam, vagyis együtt kezeltem

⁵ Ennek részletesebb jellemzéséhez lásd az 1-es mellékletet.

⁶ Az ESS-kérdőíveken a válaszadóknak különböző jövedelmi kategóriákba kell besorolniuk magukat, amely kategóriákat előzetesen, külső adatforrások alapján határoztak meg úgy, hogy azok megfeleljenek az egyes jövedelmi deciliseknek. Magyarországon esetében ez kevésbé sikerült, 2008-ban pl. a válaszadók 4, míg 2014-ben 18%-a került az alsó jövedelmi tízbe. Az ESS jövedelmi adataihoz részletesebben lásd: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round8/survey/ESS8_appendix_a2_e02_1.pdf.

egyfelől azokat, akik bármilyen mértékű nehézségről számoltak be, illetve azokat, akiknél nem jelentkeztek ilyen problémák.⁷

Az elemzés során egyrészt leíró szinten vizsgálom, hogy e különböző hátrányok a vizsgált időszakban miként érintették az egyes foglalkozási osztályokat. Vagyis, hogy a munkanélküliség tapasztalata, illetve a jövedelmi nehézségek mennyiben voltak jellemzőek a társadalomszerkezet különböző szintjein az elmúlt másfél évtizedben. Másrészt Kolosi és kollégái (Kolosi–Dencső 2006; Kolosi–Keller 2010) vizsgálataihoz hasonlóan logisztikus regressziós becsléseket készítettem mindegyik hullám esetében azzal a céllal, hogy felmérhessük, miként változott az osztályhelyzet szerepe a vizsgált időszakban. A regressziós elemzések esetében két információ is különösen érdekes számunkra. Egyfelől az egyes foglalkozási osztályokhoz kapcsolódó átlagos marginális hatások, amelyek arról tájékoztatnak, hogy miként alakult a munkanélküliség megtapasztalásának, illetve a jövedelmi nehézségeknek a kockázata a társadalmi hierarchia különböző szintjein. Másfelől az is lényeges azonban, hogy a regressziós modellek magyarázóereje összességében miként változott, ez alapján ugyanis következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy az osztályhelyzet jelentősége – az osztályok haláláról szóló tézisek várakozásainak megfelelően – csökkent-e vagy éppenséggel növekedett.

Osztály és életkörülmények

Az osztályelemzés számára az életkörülmények vizsgálata tehát komoly tétellel bír. Ennek révén ugyanis az osztályelemzés kulcsterületén tesztelhetjük az osztályok halálára vonatkozó téziseket, amelyekkel szemben ugyan – többek között a brit társadalomra vonatkozóan – fontos új empirikus bizonyítékok idézhetők (pl. Evans–Tilley 2017), de a társadalmi struktúra, illetve rétegződéskutatás hazai és nemzetközi irodalmában az utóbbi időszakban meghatározóak voltak. Ha az osztályelemzés azon jelenségek magyarázatához sem tud kielégítő módon hozzájárulni, amelyek kapcsán elsődlegesen illetékesnek tekinti magát, akkor e vizsgálatok révén a saját irrelevanciáját jelentheti be.

Az életkörülmények osztályok szerinti vizsgálatának azonban ezen túl Magyarországon külön relevanciát szolgáltathatnak a középosztály formálódására vonatkozó kutatások, illetve az ezzel kapcsolatos szakadatlan várakozások. A középosztály e diskurzusban olyan normatív képződményként jelenik meg, amelynek tagjai – egyrészt – tisztes jövedelemmel és vagyonnal rendelkeznek, illetve – másrészt – akik képzetek, műveltek, érdeklődnek a közügyek iránt és aktívan részt vesznek ezek alakításában. Az erős és széles középosztály létrejötte a stabil és demokratikusan működő társadalom támasza és záloga, amennyiben meggátolja a szélsőséges

7 Fontos rögzíteni, hogy ez a kérdés szubjektív módon, a kérdezettek sajátos fogyasztói igényeinek tükrében méri a jövedelmi nehézségeket. Az tehát, hogy erre a kérdésre ki és miként válaszol, nem csupán a jövedelmének nagyságától, de ezektől az igényektől is függ – ami az osztályszerkezet különböző szintjein elhelyezkedők esetében eltérő. Ahhoz, hogy képet alkossunk erről az eltérésről, segítséget nyújthatnak azok az adatsorok, amelyek jövedelmi ötödönként mutatják, hogy az egyének különböző megélhetési szintekhez mekkora jövedelmet tartanak szükségesnek: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zhc040a.html.

egyenlőtlenségek létrejöttét, illetve folyamatos kontrollt jelent a hatalom számára. A rendszerváltással pontosan ezek a várakozások kapcsolódtak össze.

Ezek a várakozások azonban mindmáig illúzióknak bizonyultak. A legutóbbi vizsgálatok szerint egyrészt materiális szempontból a magyarországi középosztály szűk és gyenge, legfeljebb a társadalom felső egyharmadának az életkörülményei tekinthetők valóban középosztályinak (Tóth 2016a, 2016b), s ez a csoport ráadásul egyre inkább a záródás, illetve rendiesedés jeleit mutatja (Szelényi–Tóth 2018). Másrészt a középosztály társadalmi-politikai szerepvállalása alapján sem tekinthető középosztályinak, illetve polgárinak. A magyar közép, illetve felső-közép visszahúzódik a közügyektől a család, illetve a privát szféra világába; a piaci verseny kihívásainak való megfelelés helyett továbbra is az államban látja társadalmi helyzetének legfőbb támaszát; s a szolidáris csoportközi viszonyok kiépítése helyett inkább a kirekesztő mechanizmusok terjedéséhez járul hozzá (Szalai J. 2018).⁸

A mostani munka e probléma vizsgálatához annyiban tud hozzájárulni, amennyiben az életkörülmények két indikátorára támaszkodva felméri, hogy a különböző osztálypozíciókat betöltőknek az egyes időszakokban milyen lehetőségeik voltak arra, hogy középosztályi életszínvonalat biztosítsanak a maguk számára. A munkanélküliség tapasztalatára, illetve a jövedelmi nehézségekre vonatkozó mutatók természetesen a középosztály fogalmához kapcsolódó tartalmaknak csupán a materiális dimenziójáról tudnak tájékoztatni, erről is csupán korlátozott formában. Tulajdonképpen inverz módon arról nyújthatnak információt, hogy a társadalom mekkora hányadát teszik ki azok, akiknek az anyagi biztonság legalapvetőbb elemei sem álltak rendelkezésükre, és így esélyük sem volt arra, hogy belépjenek a középosztálynak legalább az alsó szegmensébe.

A jelen vizsgálatnak azonban a középosztályosodás folyamatának vizsgálata mellett fontos hozadéka lehet az elemzés közvetlen tárgyát képező jelenségek, a munkanélküliség, valamint a jövedelmi nehézségek, illetve a szegénység magyarázata kapcsán is. E jelenségek esetében különböző típusú magyarázatkísérletek versengenek egymással, amelyek eltérő szakpolitikai beavatkozásokhoz szolgáltathatnak alapot (Calnitsky 2018). Az individualisztikus magyarázatok a társadalom tagjainak egyéni jellemzői – viselkedésük, szokásaik, képességeik, esetleg biológiai, illetve pszichológiai tulajdonságaik – alapján igyekeznek számot adni a hátrányos társadalmi helyzet keletkezéséről. A szegénység okaiként ez alapján rendszerint olyan tulajdonságok kerülnek előtérbe, mint a lustaság, a kitarató munka hiánya, illetve a felelőtlen, kicsapongó, az előrelátást nélkülöző életvitel. A strukturális megközelítések ezzel szemben abból indulnak ki, hogy az egyének jellemzői alapján nem adható kielégítő magyarázat arra, hogy egy adott társadalomban mekkora a munkanélküliség, illetve a szegénység. Makrogazdasági tényezők – többek között a gazdaság fejlettsége, a társadalmilag fontos javak eloszlásának egyenlőtlensége –

8 Nem véletlen, hogy egy olyan vizsgálat, amely a polgár erős definíciójából indul ki, arra az eredményre jut, hogy ilyen képződés gyakorlatilag nem létezik, illetve mindössze 4%-ot tesz ki Magyarországon (Sik–Szeitl 2016).

határozzák meg, hogy mennyi „üres hely” keletkezik egy társadalomban, amely a hátrányos helyzet különböző fogalmaival jellemezhető, s hogy az eltérő strukturális pozíciókat betöltőknek mekkora az esélye arra, hogy ezekre az üres helyekre kerüljenek. Az egyéni tulajdonságok szerepének jelentőségét csupán e strukturális faktorok háttere előtt, ezek függvényében lehet mérlegelni.

A következő elemzés, amikor arra vállalkozik, hogy felmérje az osztályhelyzet magyarózerejének erősségét, illetve ennek változását a munkanélküliség és a szegénység egy-egy indikátorával összefüggésben, ahhoz nyújthat segítséget, hogy megbecsüljük, mekkora a strukturális faktorok szerepe e jelenségek kialakulásában. Ez annál is inkább fontos, mivel Magyarországon a szegénység individuális magyarázatai kerültek előtérbe mind a hétköznapi, illetve a közéleti diskurzusokban, mind pedig a szociálpolitika különböző területein. Ez a diskurzus és az erre épülő politika érdemtelen és érdemes szegényekre osztja a rászorulókat, és a segítségnyújtás különböző fajtáit visszatartja az előbbiektől, illetve a második csoport irányába tereli. Ennek következtében azonban tendenciaszerűen éppen a legkedvezőtlenebb strukturális pozícióban lévők maradnak állami segítség nélkül, ami még kiszolgáltatottabbá teszi őket. Ez a tendencia érvényesül az állami szakpolitikák különböző területein a foglalkoztatáspolitikától és a szociálpolitikától kezdve a nyugdíjrendszeren át a családtámogatásokig (Szikra 2014, 2018a, 2018b), valamint a segélyezés, illetve a források elosztásának helyi szintű mechanizmusaiban is (Husz 2018; Feischmidt–Szombati 2018; Csurgó–Kovács 2018).

A következőkben az osztályhelyzet szerepét először a munkanélküliség tapasztalata esetében elemzem, majd ezután térek át a jövedelmi nehézségek, illetve az osztály összefüggésének vizsgálatára.

A munkanélküliség tapasztalata

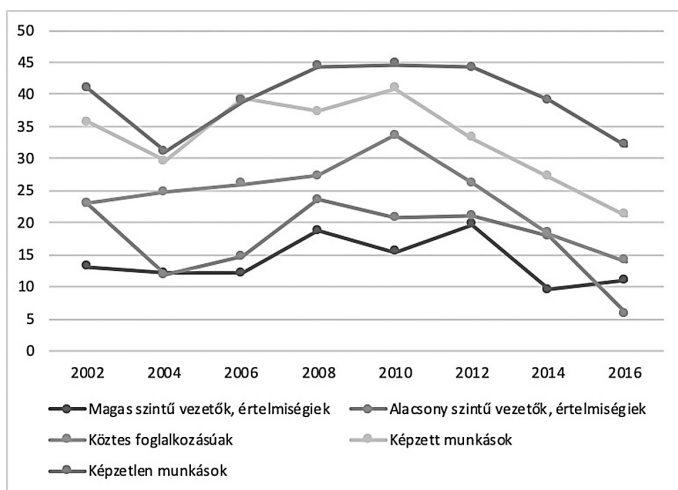
Az, hogy a társadalom mekkora hányada tapasztalta meg élete során a munkanélküliséget, természetesen mindenekelőtt attól függ, hogy miként alakul a munkanélküliségi arány. Az államszocializmus évtizedei után, az 1990-es évek elején az állások elvesztése tömeges jelenség lett Magyarországon. Ekkor a munkanélküliségi ráta 12% körül alakult, ezt követően azonban folyamatosan javult a mutató, s a 2000-es évek elejéig 5–6%-ra csökkent. Már a világgazdasági válságot megelőző években azonban újra növekedésnek indult a munkanélküliségi arány, és a válságot követő időszakban, 2009 és 2012 között megközelítette a rendszerváltás első éveiben mért értékeket. A válságot követő időszakban azonban újra meredek esésnek indult a munkanélküliek aránya, és a rendszerváltás óta példátlanul alacsony szintre csökkent. Mindez ráadásul az inaktív arányának csökkenése, illetve a foglalkoztatási ráta szintén példátlanul kedvező alakulása mellett következett be (Fazekas–Köllő 2017: 197–284).

Az itt vizsgált mutató szorosan követi ezeket a trendeket. Azok aránya, akik életük során megtapasztalták a munkanélküliséget, a 2000-es évek közepétől folyamatosan növekedett, a válság időszakában tetőzött, a gazdasági fellendülés ezután

következő periódusában azonban igen gyors ütemben csökkent. A 2016-os Magyarországra vonatkozó 18%-os érték ráadásul az itt vizsgált 23 ország összehasonlításában a legkedvezőbb (lásd a 3. mellékletet), ami a jelenlegi kedvező munkanélküliségi adatok mellett elsősorban annak köszönhető, hogy a rendszerváltást követően Magyarországon erősen megnövekedett a különböző inaktív státuszok aránya, vagyis a munkába állás alternatívája nem csupán a munkanélküliség volt.

Azt is megállapíthatjuk továbbá az itt használt adatsorok alapján, hogy a különböző időszakokban – ugyan eltérő mértékben, de – az osztálystruktúra különböző szintjein elhelyezkedők számára a munkanélküliség problémája is eltérő élességgel jelentkezik (lásd az 1. ábrát). Míg a felső vezetők, illetve a magasan képzett értelmiségiek csoportjában ez az arány a vizsgált időszak legnagyobb részében 10% körül mozgott s a válság legrosszabb éveiben sem érte el a 20%-ot, addig a képzetlen munkások körében végig meghaladta a 30%-ot, a válság időszakában pedig a foglalkozási csoport csaknem felét, 45%-át érintette. A különböző osztálypozíciók jellemzőinek változása kapcsán fontos továbbá megjegyezni, hogy a válságot követő időszakban a munkanélküliség problémája tekintetében az osztálystruktúra mindegyik szintjén javulás tapasztalható. Sőt a legnagyobb mértékű változások az osztályszerkezet alsóbb szintjein figyelhetők meg, amennyiben 2010-hez képest 2016-ra mind a képzetlen, illetve képzett munkások, mind a középső foglalkozási csoport esetében legalább 20 százalékponttal csökkent azoknak az aránya, akik életük során legalább három hónapig munkanélküliek voltak.

1. ábra: Azok aránya, akik valaha munkanélküliek voltak és legalább három hónapig kerestek munkát foglalkozási osztályonként Magyarországon a 18 éves és idősebbek körében (%)



Forrás: az ESS 1-8 hulláma alapján saját számítás

A leíró adatok jelzik, hogy a munkanélküliség kockázata szempontjából jelentős változások következtek be a vizsgált időszakban. A következőkben azt igyekszem megbecsülni regressziós elemzések segítségével, hogy e tényező magyarázata szempontjából mennyire számít az osztály, illetve hogy változott-e ennek a jelentősége a vizsgált időszakban. Vajon ma ugyanolyan biztonsággal következtethetünk az egyének osztálypozíciója alapján arra, hogy megtapasztalta-e a munkanélküliséget, mint a 2000-es évek elején? És vajon mennyire erős az osztály hatása a munkanélküliségre Magyarországon európai összehasonlításban?

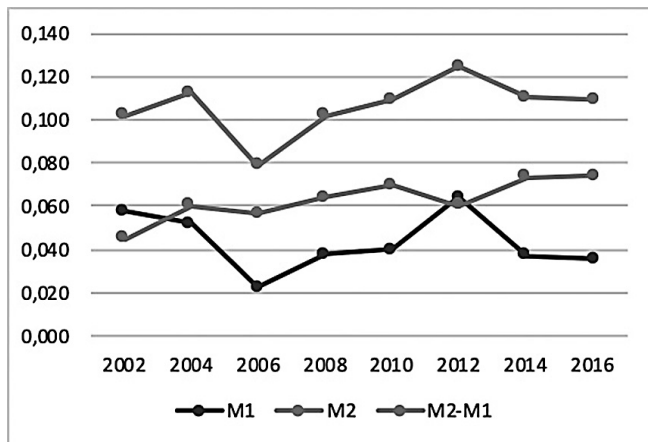
Ennek elemzéséhez azonos paraméterek alapján önálló logisztikus regressziós becsléseket készítettem az ESS mindigyk hullámán és mindegyik országra vonatkozóan, amelyik részt vett az adatfelvételben. Ezek alapján egyfelől azt vizsgálom, hogy miként alakultak az R^2_L statisztikák, vagyis az összes heterogenitásból az egyes modellek által megmagyarázott hányad, másrészt pedig az osztálypozíciókhoz tartozó átlagos marginális hatásokat, amelyek pedig az osztályszerkezet különböző szintjein elhelyezkedők munkanélküliségi kockázatáról tájékoztatnak. Mivel a különböző időszakokban az osztálypozíció eltérő módon és eltérő mértékben függhet össze különböző tényezőkkel, ezért a regressziós elemzéseket két lépcsőben futtattam le. Az első modellek magyarázó változókként csak a fő szociodemográfiai jellemzőket – a kérdezett nemét, életkorát, háztartásának nagyságát, valamint lakóhelye településtípusát – tartalmazták (M1), majd a következő lépésben vontam be az elemzésbe az osztálypozíciót (M2).⁹ E két modell közül az átlagos marginális hatások esetében az elemzés számára mindenekelőtt a második érdekes, amelyik tehát a szociodemográfiai változók hatását kontroll alatt tartva tájékoztat az egyes osztálypozíciókhoz tartozók munkanélküliségi kockázatáról. A magyarázóerő esetében viszont az a lényeges, hogy az osztályváltozó bevonásával mennyivel növekszik a második modell magyarázóereje az elsőhöz képest, vagyis hogy milyen erős az osztály önálló hatása (M2–M1).¹⁰ A *2a* és *2b* ábra e regressziós vizsgálatok fő eredményeit mutatja be.¹¹

9 A kontrollváltozók megválasztásakor Goldthorpe és McKnight (2004) elemzését követtem. Ehhez hasonlóan sem az első, sem a második modellben nem szerepeltettem az iskolai végzettség változóját. Ahogy korábban szó volt róla, az iskolai végzettség akár az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció alternatív mérőeszközeként is szerepelhetne az elemzésben. Annak a részletes vizsgálata, hogy a foglalkozási pozíció és az iskolai végzettség miként kapcsolódik össze, illetve ezek miként függnek össze az anyagi helyzet különböző indikátoraival, biztosan mélyítené az elemzést, de a jelen dolgozat erre nem tud vállalkozni.

10 Vö. ezzel kapcsolatban Kovách et al. (2018) munkáját, akik hasonló modellezési stratégiát alkalmaznak különböző rétegződési modellek érvényességének a vizsgálatához.

11 A Magyarországra vonatkozó regressziós vizsgálatok részletes eredményeit lásd a 2. mellékletben.

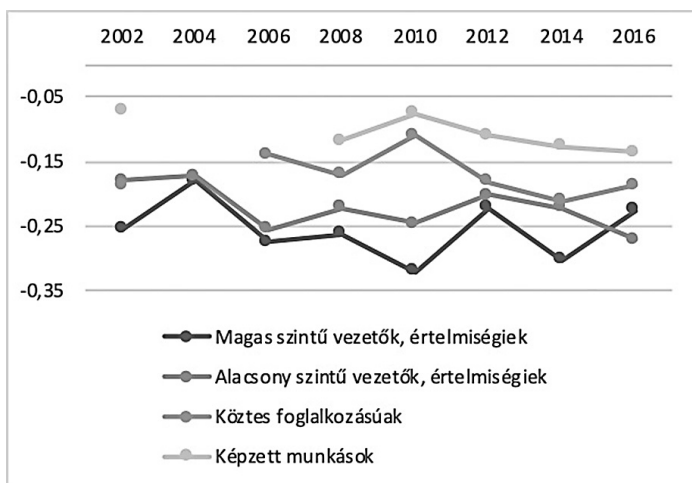
2a) ábra: A munkanélküliség tapasztalatára vonatkozó logisztikus modellek magyarázóereje Magyarországon a 18 éves és idősebbek körében (R_i^2)



Megjegyzés: Mindegyik modell függő változója: 0 – nem volt munkanélküli, 1 – munkanélküli volt. Az M1 az első, csupán a szociodemográfiai magyarázó változókat tartalmazó modellt jelöli, az M2 pedig azt, amelyik az első modell változóiin túl a foglalkozási osztályt is tartalmazza. Az M2-M1 a két modell magyarázóerejének a különbségét mutatja be, vagyis azt, hogy mennyivel növeli a magyarázóerőt a foglalkozási osztály változója.

Forrás: az ESS 1–8 hulláma alapján saját számítás

2b) ábra: Az egyes foglalkozási osztályoknak a munkanélküliség tapasztalatára vonatkozó átlagos marginális hatásai Magyarországon a 18 éves és idősebbek körében



Megjegyzés: Az elemzésben a képzetlen munkások képezték a referenciakategóriát, a többi foglalkozási osztály eredménye ehhez viszonyítva értelmezhető. A negatív értékek azt jelzik, ha valamely foglalkozási osztálynak a képzetlen munkásoknál kisebb az esélye arra, hogy megtapasztalja a munkanélküliséget, míg a pozitív értékek arra utalnak, ha nagyobbak. Az átlagos marginális hatásokat a második modell alapján közöljük, tehát a nem, kor, háztartásnagyság, valamint a településtípus változóit kontroll alatt tartva.

Forrás: az ESS 1–8 hulláma alapján saját számítás

Először az R_L^2 statisztikákat vizsgálva – 2a) ábra – mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy a két modell (M1, M2) 2006-ban magyarázza a legkisebb mértékben, és 2012-ben a legerősebben azt, hogy valaki élete során munkanélküli volt-e.¹² Az osztály magyarázóerejének változását önállóan szemlélve (M2–M1) viszont az eredmények arra utalnak, hogy az osztályhelyzet jelentősége folyamatosan növekedett az időszakban. A munkanélküliség tapasztalatával rendelkezők arányának változásától függetlenül az egymást követő mérések szinte rendre az osztályhelyzet magyarázóerejének növekedését mutatják.¹³ Ezek az eredmények egyfelől megerősítik Kolosiéknak (Kolosi–Dencső 2006; Kolosi–Keller 2010) a kétezres évekre vonatkozó következtetéseit, amelyek az osztályszerkezet kikristályosodását állapították meg, másrészt azt támasztják alá, hogy a 2010-es években az osztály jelentősége tovább növekedett. A Magyarországon mért R_L^2 -statisztikák ráadásul nemzetközi összehasonlításban is kiugróan számítanak, az ESS-ben szereplő országok közül 2016-ban messze a magyarországi mérések produkálták a legmagasabb értékeket.¹⁴ Az osztályhelyzet tehát egyfelől a 2000-es évek elejéhez képest a 2010-es évek második felében erősebben meghatározza a munkanélküliség kockázatát, illetve másfelől a vizsgált országok közül Magyarországon a legnagyobb a jelentősége.

Az átlagos marginális hatások vizsgálata alapján következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan is, hogy az osztályhelyzet magyarázóerejének növekedése miből fakad. A 2b) ábra a képzetlen munkásokat referenciakategóriaként kezelve ábrázolja, hogy az egyes foglalkozási osztályok a különböző időszakokban milyen valószínűséggel kerültek a munkanélküliség tapasztalatával rendelkezők csoportjába. Az eredmények két fontos trendre utalnak. Egyrészt az osztályszerkezet felsőbb szintjein megfigyelhető egy homogenizálódási folyamat: miközben a felső foglalkozási kategória értékei a vizsgált időszakban kevésbé változtak, addig az alsóbb szintű vezetők és értelmiségiek, illetve a köztes foglalkozásúak eredményei, különösen a 2010 utáni időszakban, folyamatosan javultak. Hasonló tendenciák állapíthatók meg továbbá a képzett munkások esetében is, amely csoportnak az átlagos marginális hatásai ugyan a felsőbb pozícióktól elszakadva, de csökkenő tendenciát mutatnak. A másik fontos trend e homogenizálódási folyamat inverze: a képzetlen munkások leszakadása a többi foglalkozási osztálytól. Az, hogy a többi csoport eredménye eltávolodik a képzetlen munkásokétól, azt jelenti, hogy a munkanélküliség problémája egyre inkább a társadalom mintegy negyedét kitevő alacsony képzettségű segédmunkásoknál, illetve betanított munkásoknál koncentrálódik.

Jövedelmi nehézségek

A jövedelmi nehézségek vizsgálatához nincsenek olyan egzaktt és hosszú időtávot átfogó idősorok, mint a munkanélküliség esetében. Ezzel összefüggésben mindenek-

12 A modellek magyarázóerejének a változását e helyütt a McFadden-féle pseudo R^2 mutató alapján vizsgálom.

13 Az idősor elemzésekor figyelembe kell venni, hogy az osztályséma alapjául szolgáló foglalkozási némenklatúra 2010-ről 2012-re megváltozott. 2010-ig az ESS az ISCO88-as, 2012-től azonban már az ISCO08-as verziója alapján kódolja a foglalkozásokat, ami összehasonlíthatósági problémákat okozhat (lásd erről részletesebben az 1. mellékletet). Az osztályhelyzet magyarázóerejének 2010-ről 2012-re megfigyelhető csökkenése ebből a némenklatúraváltásból is fakadhat.

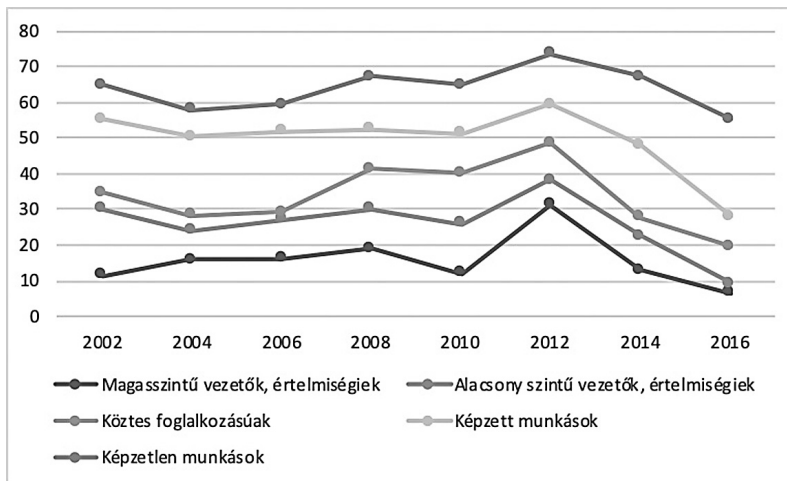
14 Lásd ezzel kapcsolatban a 3. mellékletet.

előtt a szegénység különböző indikátorai, illetve ezek közül is elsősorban az abszolút szegénység mutatói idézhetők. Magyarország esetében 2005 óta léteznek időben, illetve EU-szinten közvetlenül összehasonlítható statisztikák a területen. Ezek szerint – mind az anyagi depriváció indikátora, mind pedig az EU2020 stratégia monitorozására kidolgozott, összetett AROPE-mutató alapján – a 2000-es évek közepén a szegénység enyhe csökkenő tendenciát mutatott Magyarországon, ami viszont a világgazdasági válság időszakában megfordult és növekedésnek indult. A 2013-as csúcs után azonban Magyarországon és az EU egészét tekintve is újra trendforduló következett be, és gyors ütemben javulni kezdtek a mutatók. A legnagyobb mértékű javulás pedig azokban az országokban – többek között Romániában, Bulgáriában, Magyarországon, illetve Észtországban – tapasztalható, amelyekben a szegénység szintje a legmagasabb (lásd Eurostat 2018: 103–124; KSH 2018: 12–22).

A jövedelmi nehézségekre vonatkozó, ESS-ből származó eredmények esetében hasonló trendek figyelhetők meg: az átmenet sokkja után a 2000-es évek első felében csökkent azoknak az aránya, akik arról számoltak be, hogy nehezen vagy nagyon nehezen jönnek ki a fizetésükből. Ez a trend azonban az évtized közepén megfordult, és a válságot követő időszakig, a 2010-es évek elejéig folyamatosan emelkedett a nélkülözők aránya. Ezt követően azonban újra meredek esésnek indult a mutató. Amíg 2012-ben még a 18 éves és idősebb népesség több mint fele, 56%-a nyilatkozott úgy, hogy nehezen jön ki a jövedelméből, addig a 2016-os mérés szerint ez az arány már „csak” 29%-ot tett ki. E nagy javulás ellenére azonban európai összehasonlításban Magyarország továbbra is a szegény országok közé tartozik (lásd a 3. mellékletet). Az ESS-ben szereplő országok közül Oroszország külön kategóriát képvisel a maga 54%-os értékével, ezt követően viszont azok az országok következnek – köztük Magyarország –, amelyekben a népesség körülbelül 30%-a küzd jövedelmi nehézségekkel.

A munkanélküliség tapasztalatára vonatkozó eredményekhez hasonlóan a jövedelmi nehézségek problémája is eltérő mértékben jelentkezik az osztályszerkezet különböző szintjein. Sőt az előző eredményeknél markánsabban, a vizsgálat egész időszakára vonatkozóan kirajzolódik, hogy a különböző osztálypozíciók eltérő életkörülményeket biztosítanak a betöltőik számára. Ezek az eredmények jól jelzik azt is, hogy mennyire jelentős hatása volt a válságnak és a gazdasági konjunktúra ezt követő időszakának a különböző foglalkozási osztályok jövedelmi helyzetére (illetve ennek megítélésére). A legrosszabb – 2012-es – évben a képzetlen munkások csaknem 3/4-e, a képzett munkásoknak pedig a 3/5-e nyilatkozott úgy, hogy nehezen tud kijönni a jövedelméből, és ez az arány a felsőbb osztályok esetében is 1/3 körül alakult. A négy évvel későbbi, 2016-os eredmények hasonlóan mélyreható változásokról tanúskodnak. Ugyan európai mércével mérve a szűkösen élők aránya ekkor is magas, és a képzetlen munkások több mint fele továbbra is nélkülöz, de ezek az értékek mindegyik foglalkozási osztály esetében azt jelzik, hogy a 2000-es évek eleje óta – s minden bizonnyal igaz ez a rendszerváltás óta eltelt teljes időszakra – az utóbbi periódusban voltak a legkedvezőbbek az életkörülményeik.

3. ábra: Azok aránya, akik nehezen vagy nagyon nehezen jönnek ki a jövedelmükből Magyarországon foglalkozási osztályonként a 18 éves és idősebbek körében (%)



Forrás: az ESS 1–8 hulláma alapján saját számítás

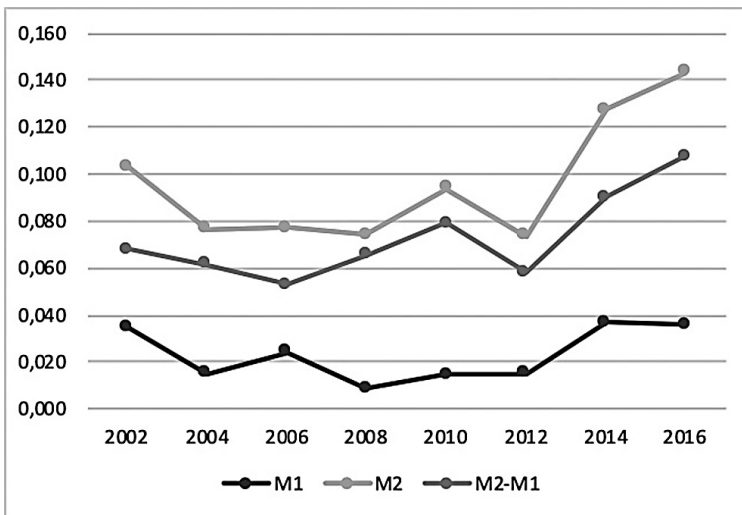
Ha az itt vizsgált indikátorok alapján az anyagi biztonság minimális szintjét – vagyis, hogy legyen valakinek munkája, amely olyan jövedelmet biztosít számára, amely szükséges ahhoz, hogy az alapvető szükségleteit gond nélkül kielégítse – tesszük a középosztályi lét alapfeltételévé, akkor a középosztályosodás rendszerváltás utáni magyarországi történetében is példátlan a válságot követő periódus. Egyik korábbi időszakban sem javultak ilyen mértékben a szegénység különböző mutatói, ami arra utalhat, hogy sokak számára lehetőség nyílhatott megindulni a középosztály felé vagy legalább egy alsó középosztályi életszínvonalat biztosítani. E következtetéseket megerősítik az egyének szubjektív társadalmi pozíciójára, illetve mobilitására vonatkozó vizsgálatok is. Az 1990 óta eltelt időszakban soha nem helyezték magukat az egyének olyan magas arányban a társadalmi létra középső, illetve felső szintjeire, mint a 2010-es években; s míg a rendszerváltás első, illetve második évtizedének a végén azok voltak túlnyomó többségben, akik úgy vélték, hogy romlott a társadalmi pozíciójuk a szüleikéhez képest, addig a 2010-es évek közepére megfordult a tendencia, és azok kerültek többségre, akik társadalmi pozíciójuk javulásáról számoltak be (Huszár–Záhonyi 2018b, 2018c).¹⁵

Ahogy a társadalomszerkezet különböző pozícióit betöltők életkörülményeinek alakulását bemutató leíró adatok, úgy az osztály szerepét vizsgáló regressziós elemzések is nagy horderejű társadalmi változásokról tanúskodnak. Míg az osztályhelyzet magyarázóerejét jelző R_L^2 statisztikák – lásd a 4a) ábrát – a vizsgált időszak kezdeti periódusában az osztályhelyzet szerepének enyhe gyengülését jelzik, addig

15 A szubjektív társadalmi helyzetre vonatkozó adatok hasznáról, illetve használhatóságáról lásd Harcsa (2018) és Huszár (2018).

a mutató 2006 után lassabban, 2012 után viszont gyorsabb ütemben növekedésnek indul.¹⁶ Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az osztály jelentősége a munkanélküliség tapasztalata mellett a jövedelmi nehézségek esetében is erősödő tendenciát mutat. A szegénység magyarázata kapcsán eszerint egyre fontosabb szerepet kell tulajdonítanunk a strukturális tényezőknek, és kevesebb tere van az egyéni jellemzőkre visszanyúló magyarázat kísérleteknek. A Magyarországra vonatkozó eredmények ráadásul, ahogy a munkanélküliség tapasztalata kapcsán, úgy a jövedelmi nehézségek esetében is kirívónak számítanak európai összehasonlításban (lásd a 3. mellékletet). A vizsgálatban részt vevő országok közül újra csak a Magyarországra vonatkozó mérések jelzik az osztályváltozéhoz kapcsolódóan a legerősebb magyarázóerőt. A teljes modellt tekintve még Portugália képvisel Magyarországhoz hasonló nagyságrendet, ott azonban nem az osztályhelyzet, hanem a szociodemográfiai változók szerepe kiemelkedő.

4a) ábra: A jövedelmi nehézségekre vonatkozó logisztikus modellek magyarázóereje Magyarországon a 18 éves és idősebbek körében (R^2)

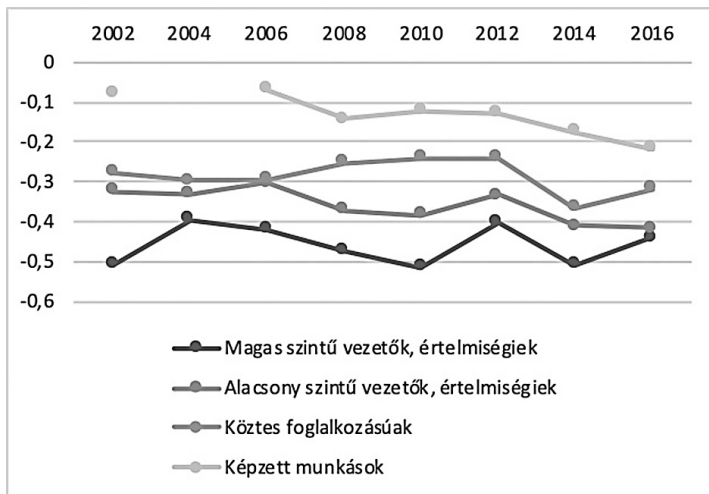


Megjegyzés: Mindegyik modell függő változója: 0 – könnyen vagy nagyon könnyen kijön a jövedelméből, 1 – nehezen vagy nagyon nehezen jön ki a jövedelméből. Az M1 az első, csupán a szociodemográfiai magyarázó változókat tartalmazó modellt jelöli, az M2 pedig azt, amelyik az első modell változóin túl a foglalkozási osztályt is tartalmazza. Az M2–M1 a két modell magyarázóerejének a különbségét mutatja be, vagyis azt, hogy mennyivel növeli a magyarázóerőt a foglalkozási osztály változója.

Forrás: az ESS 1-8 hulláma alapján saját számítás

16 Újra fontos megjegyezni, hogy a foglalkozási némenklatúra 2012-es változása összehasonlíthatósági problémákat okozhat, az osztályhelyzet magyarázóerejének ebben az évben megfigyelhető csökkenése ebből a változásból is fakadhat. Lásd ezzel kapcsolatban az 1. mellékletet.

4b) ábra: Az egyes foglalkozási osztályoknak a jövedelmi nehézségekre vonatkozó átlagos marginális hatásai Magyarországon a 18 éves és idősebbek körében



Megjegyzés: Az elemzésben a képzetlen munkások képezték a referenciakategóriát, a többi foglalkozási osztály eredményei ehhez viszonyítva értelmezhetők. A negatív értékek azt jelzik, ha valamely foglalkozási osztálynak a képzetlen munkásoknál kisebb az esélye arra, hogy jövedelmi nehézségei legyenek, míg a pozitív értékek arra utalnának, ha nagyobbak. Az átlagos marginális hatásokat a második modell alapján közöljük, tehát a nem, kor, háztartásnagyság, valamint a településtípus változóit kontroll alatt tartva.

Forrás: az ESS 1-8 hulláma alapján saját számítás

Az átlagos marginális hatások változásának vizsgálata alapján – lásd a 4b. ábrát – az osztályhelyzet szerepének a növekedése a jövedelmi nehézségek magyarázata esetében is hasonló folyamatokra vezethető vissza, mint amilyeneket a munkanélküliség tapasztalata esetében is láthattunk. Ez alapján is az osztályszerkezet hármas tagolódása rajzolódik ki, amelyben egyrészt a felsőbb osztályhelyzetek homogenizálódása figyelhető meg – legalábbis a jövedelmi nehézségek tekintetében –, másrészt pedig a képzett, illetve a képzetlen munkások pozícióinak a világos elkülönülése. E mutató esetében szintén a képzetlen munkások leszakadása azonban a meghatározó folyamat. Különösen a képzett munkásokkal összevetve figyelemre méltó a két csoport értékeinek a szétartása, de hasonló tendenciák figyelhetőek meg a felsőbb osztálypozíciókkal összehasonlítva is.

Következtetések

Az e helyütt bemutatott eredmények a magyar társadalom 2010 utáni rapid és különösen nagy horderejű átalakulásáról tanúskodnak. E változások ráadásul sok tekintetben példátlanok Magyarország rendszerváltás utáni történetében. Két igen markánsnak tűnő tendencia rajzolódik ki, amelyek közül az egyik az osztályszerkezet különböző szintjein elhelyezkedők életkörülményeinek gyors ütemű javulását jelzi.

A másik, ezzel párhuzamos folyamat szerint viszont a társadalomszerkezet kikristályosodása, valamint polarizációja tovább folytatódott, illetve az utóbbi években új lendületet kapott.

Egyfelől, a világgazdasági válság után, a 2010-es évek fordulóján erősen emelkedett a szegénység, illetve a társadalmi kirekesztődés által érintettek aránya, ez a trend azonban a 2012–2013-as csúcs után megfordult. Az ezt követő időszakban – az európai trendekkel összhangban – gyors ütemben csökkent mind a munkanélküliség tapasztalatával rendelkezők, mind pedig a jövedelmi nehézségekkel küzdők aránya. Ez a tendencia a társadalomszerkezet mindegyik szintjén érvényesült, még hozzá olyan erővel, hogy az utolsó, 2016-os mérések a vizsgálat tárgyát képező teljes időszak legkedvezőbb eredményeit produkálták mindegyik foglalkozási osztály esetében. Ezek az adatok azt jelzik, hogy a szegénység különböző formáiban érintettek aránya a rendszerváltás óta eltelt csaknem három évtized egészét figyelembe véve az utóbbi években volt, illetve a jelenlegi időszakban a legalacsonyabb.

Mindez továbbá azt is jelenti, hogy az utóbbi pár év a társadalom nagy tömegei számára tette lehetővé, hogy a napi megélhetési gondoktól megszabadulva elinduljon a középosztály felé, illetve legalább ennek az alsó szegmensét gyarapítsa. A bővülő magyarországi középosztály európai összehasonlításban továbbra is gyenge, az elmúlt időszak folyamatai azonban sokak számára nyújtották-nyújthatták azt az élményt, hogy javult a társadalmi pozíciójuk vagy legalábbis előreléptek. Vajon ezek a folyamatok elvezetnek oda, hogy hosszú várakozás után az illiberális Magyarországon jön létre egy széles és erős középosztály? Vajon miként hat ez a kialakult hatalmi szerkezet, illetve társadalmi rend stabilitására? És vajon ez a társadalmi képződmény miként jellemezhető a középosztály fogalmához kapcsolódó normatív tartalmak tükrében?

Másfelől, az itteni vizsgálatok megerősítik Kolosi és kollégái eredményeit, amelyek szerint a 2000-es években növekedett az osztály magyarázóereje az életkörülményekkel összefüggésben. Ezen túl azonban azt is megállapíthatjuk, hogy ez a tendencia a 2010-es években tovább folytatódott, sőt még erősödött is. Ma eszerint jobban megjósolható az egyén osztályhelyzetének az ismeretében, hogy szegény-e, illetve hogy az élete során valamikor munkanélküli volt-e, mint a 2000-es évek elején. Az osztály magyarázóereje ráadásul európai összevetésben is kimagaslónak mondható. Az életkörülmények alakulása szempontjából tehát különösen Magyarországon, és különösen a jelen időszakban nagy tere van a strukturális magyarázatoknak és egyre kisebb azoknak, amelyek a hátrányos helyzet kialakulását az egyének individuális jellemzői alapján igyekeznek megindokolni. Az, hogy valakinek lesz-e munkája vagy sem, illetve hogy nehezen vagy könnyen jön-e ki a jövedelméből, a mai Magyarországon egyre inkább függ az egyén származásától és társadalmi pozíciójától, és egyre kevésbé attól, hogy mennyire tehetséges és szorgalmas, illetve buta vagy lusta.

A dolgozat központi kérdésére visszatérve: igen, a magyar társadalom egyre határozottabban egy osztálytársadalom képét mutatja, a nemzetközi összehasonlító eredmények alapján talán meglepőnek is tűnik, hogy mennyire. További vizsgálatot igényel azonban, hogy az osztály hatása milyen erős, illetve miként változott az anyagi életkörülmények mellett a társadalmi élet egyéb területein. Vajon azon túl, hogy valaki szegény vagy gazdag, az is jó eséllyel előre jelezhető az egyének osztálypozíciója alapján, hogy beteg-e vagy egészséges, szomorú-e vagy boldog, kire szavaz a választásokon és miként vélekedik különböző társadalmi-gazdasági kérdésekben, kivel fog párkapcsolatot létesíteni, és hogy milyen társadalmi pozícióra számíthatnak a gyermekei?

A dolgozat elkészítését az NKFI 128965 számú pályázata támogatta.

Abstract: The main question of the paper is to what extent Hungarian society can be regarded as class society? By analysing the strength and nature of the relationship between social class and different indicators of living conditions this paper follows the Weberian way of class analysis. Has the explanatory power of class strengthened or decreased in the last decades in Hungary? And how significant is the role of social class in Hungary compared to other European countries? The analysis is based on the 1-8 waves of the European Social Survey that were conducted biannually between 2002 and 2016 in Hungary and in several other European countries. Thus, the database makes it possible to examine the changes of Hungarian society in a quite long period and in international comparison. By analysing the role of social class on the terrain of material living conditions in the long run the paper contributes to the debate on the significance of social class.

Keywords: social stratification, social inequalities, social class, unemployment, poverty

Irodalom

- Albert, F. – Dávid, B. – Kmetty, Z. – Kristóf, L. – Róbert, P. – Szabó, A. (2018): Mapping the post-communist class structure: Findings from a new multidimensional Hungarian class survey. *East European Politics and Societies*, 32(3): 544–565. <https://doi.org/10.1177/0888325417739954>.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 227–252.
- Beck, U. (1997): Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 418–458.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég.
- Berger V. (2008): Életstílus- és miliő kutatások a német szociológiában: a hagyományos struktúramodellek alternatívái? *Replika*, 64–65: 115–130.

- Breen, R. (2005): Foundations of a neo-Weberian class analysis. In Wright, E. O. (szerk.): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 31–50.
- Breen, R. – Rottman, D. (1995): Class Analysis and Class Theory. *Sociology*, 29(3): 453–473.
- Bukodi E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2017): *Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story*. INET Oxford Working Papers 2017-03.
- Bukodi E. – Záhonyi M. (2004): *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.
- Calnitsky, D. (2018): Structural and individualistic theories of poverty. *Sociology Compass*, 2018:e12640. <https://doi.org/10.1111/soc4.12640>.
- Csizmadia Z. – Páthy Á. – Tóth P. (2015): A társadalmi rétegződés és komponensei egy magyar nagyvárosi régióban. *Replika*, 92–93: 95–118.
- Csurgó B. – Kovách I. (2018): A szegénység elleni projektek haszna. A kisvárosi szociális földprogram példája. *Magyar tudomány*, (6).
- Éber M. Á. (2015): Osztályszerkezet Magyarországon: A világrendszer-elemzés perspektívájából. *Replika*, 92–93: 119–140.
- Éber M. Á. – Gagy Á. (2014): Osztály és társadalmiszerkezet a magyar szociológiában. *Fordulat*, 21: 170–191.
- Eurofound (2017): *Social mobility in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2018): *Smarter, greener, more inclusive? Indicators to support the Europe 2020 strategy*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eyal, G. – Szelényi, I. – Townsley, E. (1998): *Making Capitalism Without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. London: Verso.
- Evans, G. – Tilley, J. (2017): *The New Politics of Class. The Political Exclusion of the British Working Class*. Oxford: Oxford University Press.
- Fábián Z. (2015): Társadalmi rétegek, fogyasztói státuszcsoportok Magyarországon. In Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Jól nézünk ki (...?) Háztartások helyzete a válság után*. Budapest: Társ. 128–142.
- Fazekas K. – Köllő J. (szerk) (2017): *Munkaerőpiaci tükrök 2016*. Budapest: MTA-KRTK-KTI.
- Feischmidt M. – Szombati K. (2018): A szegénység kisajátítása és szimbolikus új-raketezése: az „érdemtelenek” rasszizálása és az „érdemesek” etnicizálása. Gyöngyöspata tanulmányai. *Magyar tudomány*, (6): 885–901. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.16>
- Ferge Zs. (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Budapest: Napvilág.
- Goldthorpe, J. H. (2007): Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In Goldthorpe, J. H.: *On Sociology. Illustration and Retrospect. Vol. 2*. Stanford: Stanford University Press, 101–124.
- Goldthorpe, J. H. – McKnight, A. (2004): *The economic basis of social class*. CASEpaper (80). London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science.
- Hadas M. (1990): Marxizmus és makroszociológia. Kritikai észrevételek két évtized hazai struktúrakutatásához. *Replika*, (1): 3–15.

- Harcsa I. (2015): Úton „egy kellően komplex és átgondolt, empirikusan is megalapozott társadalomkép felé”. *Replika*, 92–93: 233–247.
- Harcsa I. (2018): Módszertani tanulmányok a társadalmi percepciók mérése kapcsán. Reflexiók Huszár Ákos és Záhonyi Márta, „A szubjektív mobilitás változása Magyarországon” című írásához. *Demográfia*, 61(1): 91–98. DOI: 10.21543/Dem.61.1.4
- Hradil, S. (1987): *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Von Klassen und Schichten zu Lagen und Milieus*. Obladen: Leske + Budrich.
- Husz I. (2018): Szegénységcsökkentést célzó programok és a projektfoglalkoztatás. *Magyar tudomány*, (6): 871–884. DOI: 10.1556/2065.179.2018.6.15
- Huszár Á. (2013a): Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statisztikai Szemle*, 91(1): 31–56.
- Huszár Á. (2013b): Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statisztikai Szemle*, 91(2): 117–131.
- Huszár Á. (2013c): Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlatja. *Statisztikai Szemle*, 91(7): 718–744.
- Huszár Á. (2014): Osztály és elismerés. A magyar társadalom elismerési viszonyairól. *Replika*, (88)4: 81–109.
- Huszár Á. (szerk.) (2015): *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.
- Huszár Á. (2018): Objektív és szubjektív mobilitás - válasz Harcsa Istvánnak. *Demográfia*, 61(1): 99–109. doi: 10.21543/dem.61.1.5
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018a): A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_9_foglalkozasi_szerkezet_valtozasa_es_jellemzoi_magyarorszagon.
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018b): A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia*, 68(1): 5–27. doi: 10.21543/dem.61.1.1
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018c): Egyenlőtlenség és társadalmi mobilitás. *Esély*, (5): 25–47.
- Jackson, M. – Evans, G. (2017): Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe. *Sociological Science*, 4: 54–79. DOI:10.15195/v4.a3
- Kolosi T. – Dencső B. (2006): Osztálytársadalom? In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2006*. Budapest: TÁRKI, 19–41.
- Kolosi T. – Keller T. (2010): Kikristályosodó társadalomszerkezet. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi R riport 2010*. Budapest: Tárki, 105–138.
- Konrád Gy. – Szelényi I. (1989): Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Budapest: Gondolat.
- Kovács I. (szerk.) (2006): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág.
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016): A magyar társadalom integrációs és rétegződésmo delljei. *Szociológiai Szemle*, 26(3): 4–27.

- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017): Az integrációs modell. In: Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, Szeged: Belvedere Meridionale, MTA TK Szociológiai Intézet, 21–48.
- Kovách I. – Szabó A. – Hajdu G. – Kristóf L. – Gerő M. (2018): Az integrációs modell érvényessége. *Szociológiai Szemle*, 28(3): 22–42.
- KSH (2018): *A háztartások életszínvonala, 2017*. Budapest: KSH.
- Mihályi P. – Szelényi I. (2017): The Role of Rents in the Transition from Socialist Redistributive Economies to Market Capitalism. *Comparative Sociology*, 16: 1–26.
- OECD (2018): *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. Paris: OECD publishing, <https://doi.org/10.1787/9789264301085-en>.
- Ost, D. (2015): Class after Communism. Introduction to the Special Issue. *East European Politics and Societies and Cultures*, 29(3): 54–564. <https://doi.org/10.1177/0888325415602057>
- Pakulski, J. – Waters, M. (1996): The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society. *Theory and Society*, 25(5): 667–691.
- Piketty, T. (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Putnam, R. D. (2015): *Our Kids. The American Dream in Crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Róbert P. (2015): Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*, 92–93: 77–94.
- Róbert P. – Bukodi E. (2004): Changes in intergenerational class mobility in Hungary, 1973–2000. In Breen, R. (ed.): *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 287–315.
- Rose, D. – Harrison, E. (2010): *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification*. London: Routledge.
- Schulze, G. (2000): Élménytársadalom. A jelenkor szociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő* (1–2): 135–157.
- Sik E. – Szeitl B. (2016): Polgárság a mai Magyarországon. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI, 113–129.
- Szalai E. (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula.
- Szalai E. (2016): A refeudalizáció. *Replika*, 96–97 (1–2): 207–222.
- Szalai J. (2018): *A nem polgárisuló középosztályról*. (Kézirat).
- Szelényi I. – Csillag T. (2015): Drifting from liberal democracy. Neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1(1): 18–48. DOI: <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>.
- Szelényi I. – Tóth I. Gy. (2018): Bezáródás és fluiditás a magyar társadalom szerkezetében. Adatolt esszé a felső középosztály bezáródásáról. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 25–47.

- Szikra D. (2014): Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy*, (11):1–15. DOI: 10.1177/0958928714545446
- Szikra D. (2018a): Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In Bozóki A. – Füzér K. (szerk.): *Lépték és irónia – Szociológiai kalandozások*. Budapest: L'Harmattan; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 219–240.
- Szikra D. (2018b): Távolodás ez európai szociális modelltől – a szegénység társadalmpolitikája. *Magyar tudomány*, (6).
- Tóth I. Gy. (2016a): Középosztály(ok) Magyarországon és Európában. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport, 2016*. Budapest: TÁRKI, 75–97.
- Tóth I. Gy. (2016b): Is Hungary still in search of its middle class? In Vaughan-Whitehead, D. (eds.): *Europe's Disappearing Middle Class?* Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 279–322.
- Vastagh Z. (2017): *Társadalmi struktúra és állami redisztribúció*. Budapest: Napvilág.
- Vastagh Z. (2019): Osztálystruktúra és jövedelemegyenlőtlenség: az erőforrás-integrációs modell empirikus összehasonlító tesztje. (Megjelenés alatt)
- Weber, M. (1987 [1920]): Rendek és osztályok. In uő.: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 303–308.
- Wright, E. O. (2005a): Foundations of a neo-Marxist class analysis. In Wright, E. O. (ed.): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 4–30.
- Wright, E. O. (2005b): Conclusion: If “class” is the answer, what is the question? In Erik Olin Wright (szerk.): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 180–206.

1. melléklet – Az osztályszerkezet

Az osztályszerkezet jellemzéséhez a *European Socio-economic Classification* (ESeC) osztálysémára támaszkodom, amely elméleti alapjait tekintve John Goldthorpe (2007) elgondolásait követi, a korábban létrejött EGP-sémához képest azonban az elméleti kiindulópontok egy alternatív operacionalizálásának tekinthető. Az ESeC működését a létrehozását követően széleskörűen tesztelték, s mára az osztályszerkezetre vonatkozó nemzetközi összehasonlító vizsgálatok egyik legfontosabb eszközévé vált (Rose–Harrison 2010). A hazai kutatásokba Bukodi Erzsébet, illetve kollégái vezették be, akik a 2001-es népszámlálás elemzéséhez létrehozott Társadalmi-foglalkozási rétegséma megalkotásakor erősen támaszkodtak az ESeC-re (Bukodi–Záhonyi 2004).

Az osztályséma létrehozásakor az ESS 1–5-ös hullámai esetében Eric Harrison és David Rose – közvetlenül az ESS-adatbázisokra kidolgozott – programjára támaszkodtam, amely az ISCO88-as foglalkozási nomenklatúra 3 jegyű kódjain alapul. Az ESS 2012-ben, vagyis a felvétel 6. hullámától kezdve áttért az új, ISCO08-as osztá-

lyozásra, a 6–8-os hullám esetében ezért Eric Harrisonnak az új ISCO08-as kódokra adaptált programjával dolgoztam.¹⁷

A *European Social Survey* mintanagysága az osztályszerkezet csupán durvább jellemzését teszi lehetővé, ezért az ESeC eredeti, Harrison és Rose által létrehozott, kilenc osztálypozíciót tartalmazó sémáját öt kategóriába vontam össze. Az eredmények robusztussága így is több ponton megkérdőjelezhető: egyrészt a foglalkozások kódolása nem mindegyik hullámban tűnik konzisztensnek, másrészt az ISCO-váltás törést okozott az idősorban, amit az elemzésnél figyelembe kell venni. Az ESS alapján az osztályszerkezet magyarországi változásáról kirajzolódó kép (lásd az 1.1. táblázatot) azonban összességében összhangban van az utóbbi időszak hazai nagymintás vizsgálatainak az eredményeivel, amelyek az osztályszerkezet polarizációját, vagyis a foglalkozási hierarchia felsőbb, illetve alsóbb szintjein található pozíciók gyarapodását és a közép szűkülését emelték ki (lásd Bukodi–Záhonyi 2004; Huszár 2015; Huszár–Záhonyi 2018a). Az ESS-en alapuló vizsgálatok emellett rámutatnak a magyar társadalom foglalkozási szerkezetének sajátosságaira is, amelyben még a visegrádi országokkal összevetve is alacsony a felsőbb vezetői, illetve értelmiségi foglalkozások aránya, miközben a különböző munkáspozícióké viszont rendkívül magas (lásd az 1.2. táblázatot).

1.1. táblázat: A foglalkozási szerkezet változása Magyarországon a 18 éves és idősebbek körében (%)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	7	8	5	5	8	12	13	12
Alacsony szintű vezetők, értelmiségiek	13	17	15	16	11	15	12	12
Köztes foglalkozásúak	23	24	20	19	22	11	13	15
Képzett munkások	32	29	27	26	23	33	37	36
Képzetlen munkások	25	22	33	34	37	29	25	25
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100
N	1530	1294	1403	1379	1382	1691	1453	1320

Forrás: az ESS 1-8 hulláma alapján saját számítás

17 Harrison, illetve Rose munkái közvetlenül hozzáférhetők. Az eredeti, ISCO08-n alapuló program itt érhető el: <https://www.iser.essex.ac.uk/archives/esec/user-guide>, a Harrison által ISCO08-ra adaptált verzió pedig a következő helyen: <http://ekharrison.weebly.com/uploads/2/3/9/9/23996844/esec083digit.sps>.

1.2. táblázat: Az ESS-ben részt vevő országok foglalkozási szerkezete a 18 éves és idősebbek körében, 2016 (%)

	Magas szintű vezetők, értelmiségiek	Alacsony szintű vezetők, értelmiségiek	Köztes foglalkozásúak	Képzett munkások	Képzetlen munkások	Összesen	N
Ausztria	19	13	19	35	14	100	1844
Belgium	18	23	18	24	17	100	1518
Svájc	26	25	20	23	6	100	1401
Csehország	17	16	17	37	13	100	2092
Németország	19	20	26	24	11	100	2585
Észtország	21	18	15	30	16	100	1881
Spanyolország	15	13	22	33	17	100	1712
Finnország	18	16	18	35	13	100	1749
Franciaország	23	21	24	21	11	100	1843
Egyesült Királyság	19	23	20	26	12	100	1754
Magyarország	12	12	15	36	25	100	1320
Írország	19	18	19	30	14	100	2407
Izrael	20	19	23	28	10	100	2101
Izland	24	22	24	25	5	100	834
Olaszország	15	14	23	29	19	100	1950
Litvánia	13	12	11	41	23	100	1819
Hollandia	21	22	25	23	9	100	1561
Norvégia	22	26	19	28	5	100	1391
Lengyelország	17	19	12	37	15	100	1527
Portugália	12	15	22	32	19	100	1134
Oroszország	9	12	14	45	20	100	1989
Svédország	19	18	24	30	9	100	1431
Szlovénia	18	16	23	26	17	100	1157

Forrás: az ESS 8. hulláma alapján saját számítás

Az osztályszerkezet tanulmányozásakor nem árt folyamatosan leszögezni, hogy az általam is végzett survey alapú vizsgálatok sohasem lesznek képesek megragadni az osztályszerkezet teljes spektrumát. Az ilyen típusú adatfelvételekből ugyanis szisztematikusan kimaradnak a társadalom leginkább privilegizált, illetve a legelesettebb csoportjai. Az osztályszerkezetről e vizsgálatok így csak részleges képet tudnak nyújtani, és szisztematikusan alulbecslik az osztályok közötti egyenlőtlenségek mértékét.

2. melléklet – Logisztikus regressziós modellek

2.1. táblázat: Logisztikus regressziós modellek a munkanélküliség tapasztalatára vonatkozóan Magyarországon a 18 éves és idősebbek körében (átlagos marginális hatások)

	2002		2004		2006		2008		2010		2012		2014		2016	
	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2
	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Kontrollváltozók																
Foglalkozási osztály (ref.: Képzetlen munkások)																
Magas szintű vezetők, értelmségiek	-0,254***	-0,179***	-0,179***	-0,275***	-0,262***	-0,321***	-0,222***	-0,222***	-0,246***	-0,201***	-0,222***	-0,221***	-0,301***	-0,271***	-0,226***	-0,271***
Alacsony szintű vezetők, értelmségiek	-0,179***	-0,171***	-0,171***	-0,255***	-0,222***	-0,246***	-0,222***	-0,222***	-0,246***	-0,201***	-0,222***	-0,221***	-0,301***	-0,271***	-0,226***	-0,271***
Köztes foglalkozásúak	-0,188***	-0,052	-0,052	-0,139***	-0,170***	-0,109**	-0,170***	-0,170***	-0,109**	-0,181***	-0,181***	-0,211***	-0,126***	-0,187***	-0,135***	-0,187***
Képzett munkások	-0,070**	-0,004	-0,004	-0,019	-0,118***	-0,075***	-0,118***	-0,118***	-0,075***	-0,110***	-0,110***	-0,126***	-0,126***	-0,135***	-0,135***	-0,135***
R ²	0,057	0,102	0,052	0,112	0,022	0,079	0,038	0,102	0,04	0,109	0,064	0,124	0,037	0,11	0,035	0,109
Nagelkerke R ²	0,095	0,167	0,082	0,174	0,038	0,131	0,065	0,17	0,069	0,183	0,107	0,202	0,06	0,174	0,054	0,163
N	1607	1460	1424	1302	1471	1372	1504	1372	1534	1413	1942	1710	1642	1483	1577	1350

Forrás: az ESS 1-8 hulláma alapján saját számítás

Megjegyzés: Mindegyik modell függő változója: 0 – nem volt munkanélküli, 1 – munkanélküli volt. A szignifikanciaszinteket a következő módon jelöltem: * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$.

2.2. táblázat: Logisztikus regressziós modellek a jövedelmi nehézségekre vonatkozóan Magyarországon a 18 éves és idősebbek körében (átlagos marginális hatások)

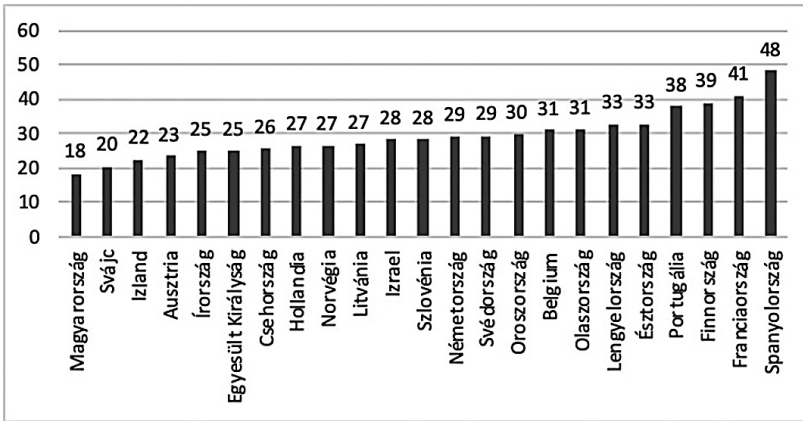
Kontrollváltozók	2002		2004		2006		2008		2010		2012		2014		2016	
	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2
	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Foglalkozási osztály (ref.: Képzetlen munkások)	-0,507***	-0,397***	-0,418**	-0,473***	-0,513***	-0,401***	-0,507***	-0,439***								
Magas szintű vezetők, értelmiségiek	-0,325***	-0,330***	-0,303***	-0,372***	-0,384***	-0,334***	-0,409***	-0,417***								
Alacsony szintű vezetők, értelmiségiek	-0,276***	-0,296***	-0,293***	-0,254***	-0,240***	-0,240***	-0,366***	-0,317***								
Köztes foglalkozásúak	-0,081**	-0,068	-0,070*	-0,142***	-0,122***	-0,128***	-0,176***	-0,218***								
Képzett munkások	0,035	0,103	0,015	0,077	0,024	0,077	0,009	0,074	0,015	0,094	0,015	0,073	0,037	0,127	0,036	0,143
R ²	0,063	0,177	0,027	0,132	0,044	0,135	0,016	0,13	0,027	0,163	0,028	0,128	0,066	0,214	0,061	0,226
N	1605	1461	1418	1297	1461	1365	1487	1537	1527	1409	1935	1703	1625	1471	1541	1325

Forrás: az ESS 1-8 hulláma alapján saját számítás

Megjegyzés: Mindegyik modell függő változója: 0 – könnyen vagy nagyon könnyen kijön a jövedelméből, 1 – nehezen vagy nagyon nehezen jön ki a jövedelméből. A szignifikanciaszinteket a következő módon jelöltem: * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$.

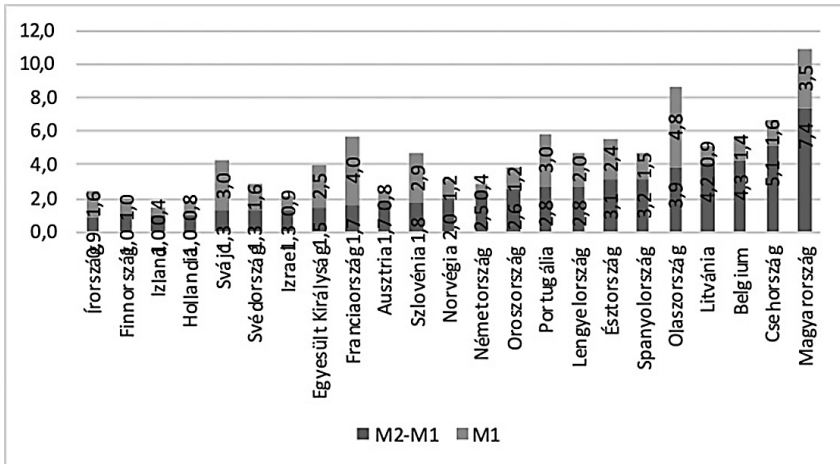
3. melléklet – Nemzetközi összehasonlítás

3.1. ábra: Azok aránya, akik valaha munkanélküliek voltak és legalább három hónapig ke-restek munkát, 2016 (%)



Forrás: az ESS 8-ik hulláma alapján saját számítás

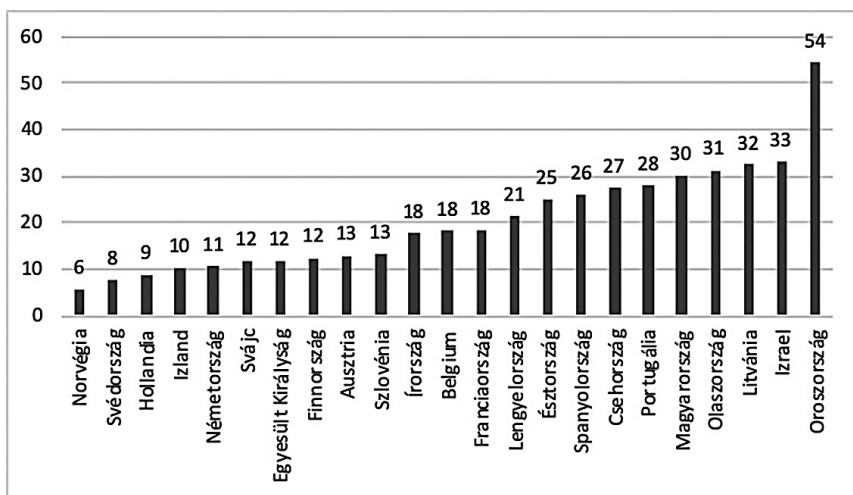
3.2. ábra: A munkanélküliség tapasztaltára vonatkozó logisztikus regressziós modellek magyarázóereje, 2016 (R^2)



Megjegyzés: A modellezés logikája azonos a korábban, Magyarországra vonatkozóan készített számításokkal. Mind-egyik modell függő változója tehát: 0 – nem volt munkanélküli, 1 – munkanélküli volt. Az M1 az első, csupán a szociodemográfiai magyarázó változókat tartalmazó modellt jelöli, az M2 pedig azt, amelyik az első modell változói-n túl a foglalkozási osztályt is tartalmazza. Az ábrán tehát az oszlopok teljes hossza az M2 modell magyarázóerejét mutatja be. Az M2–M1 a két modell magyarázóerejének a különbségét ábrázolja, vagyis azt, hogy mennyivel növeli a magyarázóerőt a foglalkozási osztály változója.

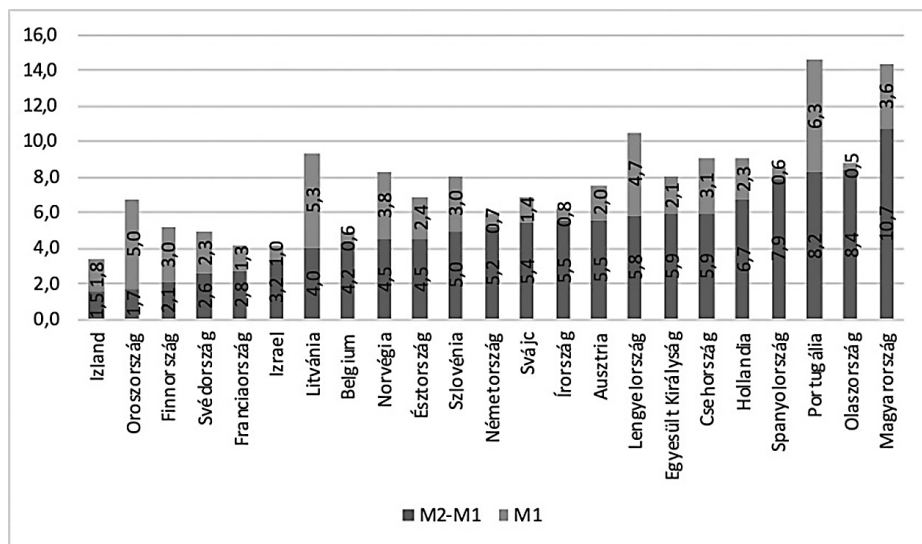
Forrás: az ESS 8-ik hulláma alapján saját számítás

3.3. ábra: Azok aránya, akik nehezen vagy nagyon nehezen jönnek ki a jövedelmükből, 2016 (%)



Forrás: az ESS 8-ik hulláma alapján saját számítás

3.4. ábra: A jövedelmi nehézségekre vonatkozó logisztikus modellek magyarázóereje, 2016 (R_1^2)



Megjegyzés: A modellezés logikája azonos a korábban, Magyarországra vonatkozóan készített számításokkal. Mind egyik modell függő változója tehát: 0 – könnyen vagy nagyon könnyen kijön a jövedelméből, 1 – nehezen vagy nagyon nehezen jön ki a jövedelméből. Az M1 az első, csupán a szociodemográfiai magyarázó változókat tartalmazó modell jelöli, az M2 pedig azt, amelyek az első modell változóin túl a foglalkozási osztályt is tartalmazza. Az ábrán tehát az oszlopok teljes hossza az M2 modell magyarázóerejét mutatja be. Az M2–M1 a két modell magyarázóerejének a különbségét ábrázolja, vagyis azt, hogy mennyivel növeli a magyarázóerőt a foglalkozási osztály változója.

Forrás: az ESS 8-ik hulláma alapján saját számítás